

Lelija Sočanac
Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb

Talijanizmi u hrvatskome jeziku

U članku će se ukratko prikazati povijesni okvir hrvatsko–talijanskih jezičnih dodira na temelju korpusa talijanizama u standardnom hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti između XVI. i kraja XIX. stoljeća, kao i adaptacija posuđenica na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini, te različiti aspekti prebacivanja kodova.

1. Uvod. Jezični su dodiri uvijek rezultat povijesnih i kulturnih dodira, a hrvatsko–romanski utjecaji i prožimanja trajali su od samih početaka hrvatske povijesti na istočnoj obali Jadrana, otvarajući putove prema mediteranskoj kulturi kao jednoj od važnih sastavnica hrvatskoga kulturnog identiteta.

Kako bi se upozorilo na punu važnost tih utjecaja, treba uzeti u obzir i sinkronijsku i dijakronijsku dimenziju. U bilo kojem trenutku svojega razvoja, naime, jezik je rezultat povijesnih procesa koji određuju njegovu strukturu i osobine. Uvođenjem dijakronijske dimenzije nameće se pitanje standardnog jezika. O počecima standardizacije hrvatskog jezika može se govoriti već počevši od polovice XVIII. stoljeća te osobito od preporodnih nastojanja izgradnje zajedničkog jezika kojemu je prethodilo književno stvaranje na tri narječja: kajkavskom, čakavskom i štokavskom. O talijanskome jeziku može se govoriti od XVI. stoljeća, dok u ranijim razdobljima postoje brojni idiomi među kojima je najviši status imao firentinski, koji je poslužio kao osnovica za stvaranje standardnoga talijanskog jezika.

Procesi jezičnih dodira mogu dovesti do različitih rezultata, u rasponu od površinskog leksičkog posuđivanja, preko različitih oblika utjecaja na strukturu jezika, do dubinskog strukturalnog posuđivanja koje u krajnjem slučaju može dovesti do tipoloških promjena uslijed gubitka fonoloških opozicija, kategorijalnih promjena na polju morfosintakse itd. (Thomason & Kaufman, 1991). Najčešći oblik u kojemu se manifestiraju aloglotski utjecaji je leksičko posuđivanje. Pri tome treba utvrditi jesu li određene posuđenice preuzete u jeziku primat-

lju kao cjelini, ili samo u nekim sociolektima ili dijalektima (Myers–Scotton & Okeju, 1973). Treba nadalje proučiti i dodire između standardnog jezika i dijalekata, odnose između supstandardne i standardne uporabe te eventualne smjerove međusobna posuđivanja. Standardni je jezik, naime, najčešće razmjerno zatvoren prema posuđivanju dijalektnih elemenata, dok zbog svojega prestiža nerijetko postaje izvorom posuđivanja za idiome čiji je status niži. No, postoji mogućnost i obrnutih utjecaja.

Prikaz talijanizama u hrvatskome jeziku koji bi obuhvatio sinkroniju i dijakroniju, standardni jezik i dijalekte, standardnu i supstandardnu uporabu prelazi okvire individualnog istraživanja, te će se stoga ovdje ograničiti samo na neke segmente i aspekte navedene problematike. Tako će, s jedne strane, biti riječi o talijanizmima u standardnome hrvatskom jeziku, a s druge o talijanskim posuđenicama u dubrovačkoj književnosti.

Većina posuđenica koje pripadaju korpusu standardnoga jezika različiti su termini, najčešće vezani uz glazbu, umjetnost, bankarstvo, kulinarsvo itd. koji su u hrvatski ulazili bilo izravno iz talijanskog, ili posredništvom drugih jezika. U XIX. stoljeću, naime, Beč postaje središtem putem kojega su se talijanizmi širili zemljama tadašnje Habsburške Monarhije, te su tako stigli i u sjevernu Hrvatsku (Jernej, 1956). S druge pak strane, brojne talijanske posuđenice vezane uz more i pomorstvo ušle su u standardni jezik iz hrvatskih primorskih idioma. Treba još spomenuti da su neki talijanizmi karakteristični za primorske mjesne govore ušli u nadregionalnu, ali još uvijek supstandardnu uporabu (*borša* < *borsa*, *botun* < *bottone*, *jaketa* < *giacchetta*, *ćakula* < *ciacola*, *ćapiti* < *chiappare*, *durati* < *durare*, *fjaka* < *fiacca*, *čin-čin* < *cincin*, *ćao* < *ciao*). Moja se analiza talijanizama u standardnome hrvatskom temelji uglavnom na rječničkim izvorima (Anić & Goldstein, 1999; Klaić, 1981).

S druge sam strane kao izvor za istraživanje hrvatsko–talijanskih jezičnih dodira rabila bogatu dubrovačku književnost, koja je svojom štokavskom osnovicom poslužila kao važan temelj za stvaranje standardnoga hrvatskog jezika. Pri tome treba napomenuti da je odnos prema jeziku u različitim književnim žanrovima različit. Više žanrove, naime, karakterizira izrazita briga za kultiviranje hrvatskoga književnog jezika koji se nerijetko znatno udaljava od svakodnevnoga govora. U tim su žanrovima obično prisutne i purističke tendencije kojima se vlastiti jezik nastojao obraniti od vrlo jakog talijanskog utjecaja. Svakodnevnom su govoru bliži »niži« žanrovi namijenjeni pučkoj zabavi – komedije, čiji jezik obiluje posuđenicama s talijanskoga govornog područja i odražava aloglotske utjecaje u različitim oblicima i na različitim razinama.

Kao korpus za istraživanje talijanizama u dubrovačkoj književnosti rabila sam stoga komedije u rasponu od XVI. do kraja XIX. stoljeća, uključujući djela Marina Držića, anonimne dubrovačke komedije XVII. stoljeća, dubrovačke adaptacije Molièrea (tzv. frančezarije), komedije dubrovačkih autora s kraja XVIII. stoljeća: Vlahe Stulića, Antuna Ferdinanda Putice i Marka Bruerovića, te drame Ive Vojnovića.

Usporedbom talijanizama u standardnom hrvatskom i u dubrovačkoj književnosti pokušat ću prikazati i razlike između kulturnog i intimnog posuđivanja. Prema Bloomfieldu (1970: 444–460), kulturnim se posuđivanjem preuzima-

ju riječi za nove stvari i pojmove, dok do intimnog posuđivanja dolazi kada se dva ili više jezika rabe na istome zemljopisnom području ili unutar iste političke zajednice, pri čemu tzv. »viši« jezik postaje izvorom posuđivanja za jezik čiji je sociolingvistički status niži. U novije doba, sličnu distinkciju uvodi Carol Myers–Scotton (1997: 169), koristeći se terminima kulturno i »temeljno« posuđivanje (*cultural and core borrowing*). Kulturnim se posuđivanjem popunjavaju leksičke praznine u jeziku primatelju, dok se kod temeljnog posuđivanja (*core borrowing*) često preuzimaju riječi za koje postoje domaći ekvivalenti, što u krajnjem slučaju može dovesti do releksifikacije – zamjene domaćeg fundusa riječi stranim. U uvjetima stabilne dvojezičnosti na razini jezične zajednice može doći do razvoja kontaktnih sinonima koji pripadaju različitim registrima ili su stilski obilježeni. Posrednici u procesu kulturnog posuđivanja u pravilu su obrazovani dvojezični govornici, dok kod izravnog posuđivanja obrazovanje dvojezičnoga govornika nema osobitu ulogu. Kulturno se posuđivanje najčešće odvija pismenim, a intimno usmenim putem. Dok kulturno posuđivanje utječe samo na periferiju jezičnoga sustava, intimno posuđivanje može utjecati na sve njegove aspekte, uključujući fonologiju, sintaksu i morfologiju. Pri tome jezični dodiri na sinkronijskoj razini mogu dovesti do varijacija u jeziku, a na dijakronijskoj do jezičnih promjena. Talijanizmi u standardnom hrvatskom velikim su dijelom rezultat kulturnog posuđivanja, a u dubrovačkom se govoru često radi o intimnom posuđivanju.

Temu ovog rada nastojat ću smjestiti unutar šire teorijske problematike kontaktne lingvistike s jedne strane, te povijesnog okvira koji je odredio hrvatsko–romanske/talijanske dodire s druge.

2. Jezični dodiri – povijest istraživanja. Jezični dodiri postaju predmetom zanimanja jezikoslovaca već unutar leksikografije XVIII. stoljeća, dok nešto veću pozornost privlače unutar povijesne i komparativne lingvistike XIX. stoljeća koja se razvija unutar šireg okvira evolucionističkog pogleda na svijet. Dominantna je u to doba teorija jezičnog stabla, koja dopušta jedino mogućnost divergencije, a isključuje konvergenciju u procesu nastanka i razvoja jezika. Javlja se i drugačija mišljenja, kao što je tzv. *Wellentheorie*, teorija valova Johanna Schmidta, prema kojoj zemljopisno susjedni jezici imaju više zajedničkih osobina od prostorno udaljenih jezika, pri čemu se sličnosti smanjuju s udaljenošću. Razvija se nadalje pojam supstrata, adstrata i superstrata. Vode se diskusije o mogućnosti postojanja miješanih jezika, pri čemu dominira mišljenje da tzv. »miješani jezici« ne postoje, te da jezični dodiri mogu utjecati samo na leksik. Unutar takvih dominantnih trendova izdvaja se osamljeni glas jednog od prvih kreolista, Huga Schuchardta koji tvrdi da ne postoji jezik koji nije miješan, a u svojem se poznatom djelu *Slavo–Deutsches und Slavo–Italiensches* bavi jezičnom situacijom unutar granica Habsburške Monarhije, u kontaktnim područjima slavenskog, germanskog i romanskog svijeta. Schuchardtov je stav prema jezičnim dodirima pozitivan, te se suprotstavlja purizmu, u to doba prisutnom u nekim slavističkim krugovima, kritizirajući »lažni osjećaj nacionalnog ponosa zbog kojega su iz slavenskih jezika uklonjene mnoge po-

sudenice, a s njima i tragovi povijesti tih naroda i njihovih odnosa sa susjedima» (Gusmani, 1995: 251–263).

Početkom dvadesetog stoljeća nastavljaju se dijakronijska istraživanja. I dalje se vode rasprave o miješanim jezicima. Jean Baudouin de Courtenay tvrdi, kao i Schuchardt, da ne postoji ni jedna čista, nemješovita jezična cjelina. Prema njemu, zadatak je slavista ne samo potpuno proučiti jezičnu građu svih slavenskih jezika nego i istražiti sve jezike koji su utjecali na slavenski jezični teritorij, kao i jezike koji su mogli biti izloženi slavenskomu jezičnom utjecaju (Courtenay, 1988). Zatim, u 20-im godinama prošlog stoljeća Trubetzkoy uvodi pojam *Sprachbunda* kao primjer konvergentnog razvoja genetski različitih jezika (jedan od najpoznatijih primjera je balkanski *Sprachbund*, u kojemu genetski različiti jezici imaju neke zajedničke osobine, kao što je gubitak infinitiva, postporirani član i sl.). Trubetzkoy smatra da pojam jezične porodice ne pretpostavlja nužno zajedničko podrijetlo iz istoga prajezika. Moguće je naime da uslijed dugotrajnih dodira međusobni utjecaji i posuđivanje dovedu do približavanja genetski potpuno različitih jezika (Tesch, 1978: 188).

U drugoj i trećoj četvrtini dvadesetoga stoljeća u većem dijelu Europe dominira strukturalizam koji postavlja granicu između sinkronijskih i dijakronijskih istraživanja. Jezik više ne predstavlja evoluciju, porodično stablo ili povijest, već postaje strukturom sa zakonima i pravilima koja treba opisati (Kristeva, 1989: 217–218). Za Saussurea, predmetom jezikoslovnih istraživanja postaje unutarnje funkcioniranje jezičnoga sustava. Vanjski elementi, kao što je društveni aspekt uporabe jezika, izvan su područja glavnoga interesa. Jezično se posuđivanje smatra vanjskim jezičnim fenomenom koji je važan za povijest jezika, ali nije relevantan unutar jezičnoga sustava promatrana sinkronijski (Hoffer, 1996: 542). Jezik je sustav u kojemu se vrijednost svakog elementa određuje prema drugim elementima, što znači da promjena pojedinačnog elementa dovodi do promjena u odnosima unutar čitavog sustava. Priznati da se neki element može dodati sustavu jezika primatelja bez posljedica uništilo bi samu koncepciju sustava. Takvu, u osnovi statičnu koncepciju jezika u novije vrijeme postepeno zamjenjuje dinamična i otvorena koncepcija jezika kao »strukture u pokretu« na koju izvanjezične pojave imaju znatan utjecaj (Tesch, 1978: 19).

Do porasta zanimanja za kontaktnu lingvistiku dolazi u drugoj polovici XX. stoljeća razvojem psiholingvistike, sociolingvistike i kreolistike. Istražuju se također različiti aspekti dvojezičnih fenomena u užem smislu, koji se prema Hagenenu mogu smjestiti u rasponu koji se kreće od prebacivanja kodova kod kojega postoji najveća udaljenost između dvaju sustava, do integracije ili posuđivanja kod koje dolazi do najvećeg ukidanja razlika i interferencije kod koje dolazi do preklapanja dvaju kodova (Romaine, 1989: 132). Interferenciju Weinreich definira kao odstupanje od normi obaju jezika u govoru dvojezičnih govornika (Weinreich, 1968: 1).

Prebacivanju kodova – naizmjeničnoj uporabi dvaju jezika unutar iste komunikacijske epizode – posvećeni su mnogi radovi koji se bave njegovim sintaktičkim ili sociolingvističko–pragmatičkim vidovima. Općenito se može reći da na oblik prebacivanja kodova djeluju strukturalna načela, kao i norme društvene interakcije. Za pojedinca je pri tome prebacivanje kodova stvaralački čin, dio

processa utvrđivanja vlastita društvenog statusa i interpersonalnih odnosa. Mogući obrasci prebacivanja kodova ovise o prirodi jezika i strategijama učenja, dok su poželjni obrasci ovisni o društvenom kontekstu (Myers–Scotton, 1993: 476–8). Prebacivanje kodova, nadalje, može imati i ulogu kanala putem kojega dolazi i do leksičkog i do strukturalnog posuđivanja. U situacijama izravnih dodira, gdje je prebacivanje kodova uobičajeno, često se javljaju posuđenice za koje postoje ekvivalenti u jeziku primatelju. Takvi su se leksemi vjerojatno najprije pojavili u kontekstu prebacivanja kodova, da bi zatim stekli status posuđenica. Nadalje, prebacivanje kodova je mehanizam kojim morfemi jednog jezika dolaze u dodir s morfosintaktičkim strukturama drugog jezika, pri čemu u situacijama intenzivnih dodira može doći do strukturalnog posuđivanja. Gumperz tako primjećuje da je prebacivanje kodova često povezano sa znatnim leksičkim posuđivanjem, ekstenzivnom konvergencijom i strukturalnim preklapanjima (Gumperz, 1982: 85).

3. Hrvatsko–talijanski jezični dodiri. Povijesni pregled. Brojne pojave koje smo do sada spomenuli, kao što su konvergencija, jezično posuđivanje, prebacivanje kodova itd. prisutne su kroz povijest hrvatsko–romanskih dodira na hrvatskome obalnome području: u Istri, Dalmaciji i području nekadašnje Dubrovačke Republike. U mnogim segmentima ove tri cjeline treba razmatrati zasebno zbog specifičnosti njihova povijesnoga razvoja.

Hrvati su dolaskom na istočni Jadran došli u dodir s domaćim romanskim stanovništvom koje je živjelo u primorskim gradovima. Konstantin Porfirogenet, čija su djela najvažniji, a često i jedini izvor za najraniju hrvatsku povijest, u opseg bizantske Dalmacije uključuje romanske gradove na obali: Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, te tri grada na otočju: Krk, Osor i Rab. Ti su gradovi bili prostorno odvojeni, te su ih povezivali samo morski putovi, a politički spajao pojam bizantske vrhovne vlasti i njezina upravnog ustrojstva. U kulturno–povijesnom pogledu grad je značio sponu s rimskim svijetom kao faktor kontinuiteta kasnoantičke civilizacije (Katičić, 1998: 105). Hrvatski, pretežno ruralni tip naseljavanja, odražavao se u imenima mjesta, tako da se velika većina najstarijih slavenskih toponima nalazi izvan starih primorskih gradova i uglavnom se odnose na konfiguraciju obale, uzvisine i obradive čestice (Skok, 1950: 13).

Romanski je sloj bio vrlo važan u razvoju hrvatskih zemalja, prvenstveno u gradskim središtima na istočnom Jadranu. Jadranski su Romani bili nositelji urbanog i društvenog kontinuiteta, koji su uspostavljali vezu između obalnog pojasa i europsko–mediteranskog prostora. Hrvatska se mogla uključiti u društveni razvoj mediteranskog prostora premošćivanjem jaza između romanskih gradova pod bizantskom vlašću i slavenskog stanovništva u zaleđu. Stupanj hrvatsko–romanskog prožimanja ovisio je o geopolitičkim i etnodemografskim okolnostima. Jake romanske ili hrvatske jezgre uvjetuju pojave etnokulturne otpornosti ili akulturacije na pojedinim područjima. Primjerom djelovanja jake romanske jezgre bio je prostor srednjovjekovne Istre, gdje je suprotnost između romanskih gradova i hrvatskoga seoskog prostora bila temeljnom odrednicom čitavog srednjovjekovlja (Raukar, 1997: 137–8). Za razliku od Istre,

srednjovjekovni su dalmatinski gradovi bili nužno usmjereni prema zaleđu, te je ovdje do prožimanja između romanskog i hrvatskog stanovništva dolazilo mnogo brže. Obiteljskim vezama Hrvati ulaze i u sloj gradskog patricijata, u kojemu je već u ranom srednjem vijeku primjetna izrazita romansko–hrvatska dvojezičnost. Od XII. stoljeća, kada počinje naglo širenje komuna, procesi simbioze se ubrzavaju, a gradska društva ulaze u razdoblje kroatizacije.

Svjedočanstva o etapama postepene slavizacije primorskih gradova nalazimo prvenstveno u onomastičkim izvorima, na temelju kojih se može zaključiti da hrvatski postepeno preuzima ulogu jezika obitelji (Jakić–Cestarić, 1974: 332). Postepeno društveno stapanje Hrvata i Romana najprije dovodi do dvojezičnosti, a kasnije i do prevage hrvatskog elementa. Simbiotski su procesi u svakom gradu imali vlastiti tijek i ritam. Romanska je tradicija u Zadru, metropoli bizantske Dalmacije, bila jača nego u Splitu i Trogiru. Mnogo dulje nego u tim gradovima zadržala se uporaba domaćega romanskog jezika u Dubrovniku, gdje raguzejski izumire u XV. stoljeću, te osobito na Krku, gdje je posljednji govornik veljotskog, Antun (Tone) Udina, umro krajem XIX. stoljeća.

Do nestajanja dalmatskog dolazi kako zbog djelovanja slavenskog adstrata tako i uslijed konvergencije sa srodnim romanskim idiomom – mletačkim. Mletački je tijekom četiri stoljeća neprekinute mletačke vlasti (1420–1797) bio prisutan kao jezik uprave u Dalmaciji, a bio je važan i kao jezik trgovine i plovidbe. Nadalje, usko je vezan uz višejezičnost, budući da je bio u stalnom dodiru s drugim jezicima na Sredozemlju. Tako je i sam preuzimao grčke termine, na primjer, a venecijanizmi su u velikom broju ulazili u druge jezike. Tako je stoljećima funkcionirao kao osnova *linguae francae* na Mediteranu. Istočnojadranske mletačke varijante mogu se smatrati kolonijalnim jer ne predstavljaju autohtoni romanski idiom, već se razvijaju na slavenskom adstratu ili romanskom supstratu. Važna je osobina kolonijalnih jezika konzervativizam, do kojega dolazi zbog prostorne izoliranosti. S druge strane, javljaju se i inovativne tendencije koje su rezultat dodira s neposrednom okolinom, koje dakle dolaze iz periferije, a ne iz centra (Folena, 1968: 348).

Usljed teritorijalno–političke odvojenosti srednjovjekovnog Dubrovnika od slavenskih zemalja u zaleđu i pet stoljeća bizantske dominacije koja je davala potporu autohtonom romanskom stanovništvu proces slavizacije tekao je nešto sporije nego u ostaloj Dalmaciji. U Gradu je postojalo nekoliko romanskih slojeva: raguzejski, zatim mletački, čiji je utjecaj bio slabiji budući da je Dubrovnik pod mletačku vlast došao ranije i pod njom ostao mnogo kraće od ostale Dalmacije (1205–1358), te toskanski, koji je u Republici imao status jezika kulture. Stoga u dubrovačkome govoru među posudenicama dominiraju toskanizmi, venecijanizama je manje, a javljaju se i posudenice iz južnotalijanskih narječja (Muljačić, 2000).

Prema R. Katičiću, dok je u antici prevladavala romanizacija na štetu starosjedilačkih jezika, na njezino je mjesto u ranom srednjem vijeku došla deromanizacija koja se manifestira kao slavizacija na teret domaće romanske jezične baštine. Slavizacija nije značila dokidanje latinske pismenosti i kulture. Latinska je kultura bila u temelju ranoga srednjeg vijeka, kako na područjima gdje se održao kontinuitet antičke pismenosti, kao u carskoj Dalmaciji, tako i ondje

gdje je bespismeno razdoblje bilo za neko vrijeme prekinulo taj kontinuitet, na područjima hrvatske vlasti, tzv. Sklavinijama. U obnovljeni svijet latinske pismenosti unesena je crkvenoslavenska predaja. Pri tome se nije radilo o usporednom postojanju učene latinske kulture i pučkoga jezika neukih, nego o dvije podjednako učene pismene tradicije. Supostojanjem tih dviju tradicija nastaje književna dvojezičnost koja uslijed dodira s narodnim idiomima prerasta u višjezičnost (Katičić, 1998: 658).

Poslije pada Venecije i kratkog razdoblja Napoleonove vlasti, Dalmacija i Dubrovnik dolaze pod vlast Austrije. Talijanski ostaje u uporabi kao jezik uprave i školstva tijekom XIX. stoljeća, a hrvatski se tek postepeno uz velike napore uvodi u škole i postaje službeni jezik dalmatinskog sabora 1883. U uredima i sudovima talijanski se jezik zadržao čak do 1912. Tijekom XX. stoljeća, uz izuzetak razdoblja talijanske vlasti u Istri i Dalmaciji, dolazi do afirmacije hrvatskoga koji se počinje rabiti u svim društvenim domenama i funkcijama. Hrvatsko–talijanska dvojezičnost na razini jezične zajednice u Dalmaciji i Dubrovniku postepeno nestaje, ili ostaje na razini rudimentarnog bilingvizma. Dvojezičnost, karakteristična za sva pogranična područja, zadržava se samo u Istri. Brojne talijanske posudenice koje i danas postoje u hrvatskim primorskim govorima tako su rezultat duge povijesti intenzivnih hrvatsko–talijanskih jezičnih dodira.

4. Adaptacija talijanskih posudenica u hrvatskom jeziku. U svojoj analizi adaptacije korpusa talijanizama u standardnom hrvatskom i u dubrovačkoj književnosti, uzela sam kao teorijsko polazište metodologiju i termine Rudolfa Filipovića (1986). Prema njegovoj teoriji, posudenice prolaze kroz proces primarne i sekundarne adaptacije na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini. Tijekom primarne adaptacije one mogu proći kroz faze nulte, kompromisne i potpune prilagodbe, dok sekundarnoj adaptaciji pripadaju sve promjene kroz koje posudenica prolazi nakon što je u potpunosti integrirana u sustav jezika primatelja.

4.1. Fonološka razina. U pogledu fonološkoga inventara, stupnjevi adaptacije ovise u velikoj mjeri o stupnju podudarnosti između jezika u dodiru. Zbog sličnosti između hrvatskog i talijanskog fonološkog sustava, mnoge posudenice pripadaju fazi nulte transfonemizacije, kod koje replika zadržava fonološki oblik modela (*banda, laguna, partitura, tramontana, valuta*). Velik broj posudenica nadalje pripada djelomičnoj ili kompromisnoj transfonemizaciji kod koje opis fonema replike djelomično odgovara fonemima modela, što znači da se samoglasnici mogu razlikovati po otvoru, ali ne po mjestu artikulacije, a konsonanti po mjestu, ali ne i načinu artikulacije (Filipović, 1986: 72). Kao primjer možemo uzeti talijanske otvorene vokale /ɛ/ i /ɔ/ koji se zamjenjuju odgovarajućim srednje otvorenim samoglasnicima u hrvatskome. Ako fonemi jezika davatelja nemaju ni djelomične ekvivalente u jeziku primatelju, riječ je o slobodnoj transfonemizaciji. Tomu tipu pripadaju talijanski diftonzi, koji u hrvatskom prelaze u hijat (*pianino > pijanino, macchia > makij*) ili se reduciraju (*salvietta > sal-*

veta) te različiti načini zamjene talijanske dentalne afrikate /dz/ (*gazzetta* > *ga-zeta*, *razza* > *raža*).

No, katkada dolazi do glasovnih promjena koje nisu rezultat potrebe za adaptacijom, budući da se radi o promjenama fonema koji se u oba sustava podudaraju. Najčešće su rezultat različitih dijalektnih utjecaja, analogije itd. i češće su u dubrovačkom nego u standardnom korpusu (**o** > **u**: *forestiero*, *foresto* (*ven.*) > *furešt*, *pallone* > *balun*, *ciacolare* > *ćakulati*); **e** > **i**: *fortezza* > *fortica*; **i** > **e**: *minacciare* > *menecat*, *navigare*, *ven. navegar* > *navegat*; **i** > **u**: *finestra* > *funjestra*; **u** > **o**: *furfante* > *forfanat*).

Općenito, inovacije u distribuciji fonema u jeziku primatelju mnogo su češće od inovacija u inventaru. No, uslijed većih kombinatornih mogućnosti hrvatskoga jezika, osobito u pogledu konsonantskih skupina, inovacija pod talijanskim utjecajem vrlo je malo.

U procesu adaptacije naglaska dubrovački se talijanizmi uklapaju u novoštokavski sustav u skladu sa svim njegovim pravilima. To možemo tumačiti mnogobrojnošću i starošću dubrovačkih romanizama koji su u taj govor ulazili stoljećima, pa su se u jeziku primatelju mogli razviti obrasci prilagodbe. Pri tome je karakteristično pomicanje naglaska prema početku riječi, pri čemu velik broj posuđenica dobiva kratkouzlazni naglasak iza kojega slijedi zanaglasna dužina: *amoroso* > *amòròz*, *boccone* > *bòkūn*, *giardino* > *džàrdīn*, *fortuna* > *fòrtūna*. Kod talijanizama u standardnom hrvatskom često dolazi do kolebanja u adaptaciji naglaska, budući da se izgovor nastoji približiti izgovoru modela, pri čemu se zadržava mjesto i kvantiteta naglaska (*allegramente* > *alegramènte*, *amabile* > *amàbile*, *andante* > *andànte*).

4.2. Morfološka razina. U procesu morfološke adaptacije određuje se osnovni oblik replike prilagodbom morfološkom sustavu jezika primatelja, pri čemu se javljaju tri stupnja transmorfemizacije: nulta, kompromisna i potpuna (Filipović, 1986: 119). Primjera nulte transmorfemizacije, kojoj odgovara struktura slobodni morfem + nulti vezani morfem u adaptaciji imenskih talijanizama nema, budući da talijanske imenice gotovo uvijek imaju karakterističan vezani morfem (nastavak). Primjeri kompromisne transmorfemizacije kod koje se zadržava vezani morfem iz jezika davatelja razmjerno su česti (*-ale*: *biennale* > *bijenale*, *-ella*: *bagatella* > *bagatela*, *-etta*: *operetta* > *opereta*). Primjeri potpune transmorfemizacije – zamjene stranog vezanog morfema domaćim – razmjerno su rijetki (*-e* > *-a*: *canzone* > *kancona*). Kod imenica ženskog roda na *-a* postoji potpuna podudarnost između oblika i funkcije u hrvatskom i talijanskom, te potrebe za adaptacijom nema. Kao specifičnost dubrovačkoga govora možemo navesti imenice ženskog roda na konsonant, nastale elidiranjem završnog vokala modela (*karitat* < *caritate*, *libertat* < *libertate*), te na *-ion* (*adulazione* > *adulacion*, *occasione* > *okasion*). Kod imenica muškog roda najčešće dolazi do elidiranja talijanskog nastavka, čime hrvatska replika završava na konsonant i uklapa se u sustav deklinacija tipa *izvor* (*acquarello* > *akvarel*, *balletto* > *balet*, *ducato* > *dukat*, *maestrale* > *maestral*).

Pri određivanju roda imenica, uz prirodni rod, najvažniji je faktor morfološki oblik, a određena utjecaja može imati i semantička analogija.

Glagolske posuđenice talijanski infinitivni nastavak zamjenjuju hrvatskim i tako se integriraju u morfološki sustav jezika primatelja. Pri tome većina glagolskih talijanizama u standardnom hrvatskom dobiva nastavak *-irati*, što upućuje na njemačko posredništvo i činjenicu da se navedeni oblici uglavnom rabe u sjevernoj Hrvatskoj (*valutare* > *valutirati*, *diminuire* > *diminuirati*) te bi se prema principima *etymologiae proximae* mogli smatrati germanizmima. Glagolske posuđenice nastale prema talijanskim glagolima I. skupine (*-are*) u dubrovačkom korpusu dobivaju nastavak *-at(i)*, a talijanski glagoli II. i III. (*-ere*) te IV. skupine (*-ire*) nastavak *-it(i)*. Većina glagolskih posuđenica u standardnom korpusu aspektno je neoznačena, dok se u dubrovačkom aspekt najčešće označava pomoću infiksa *-va-* (*condannare* > *kondanati/kondanavati*) ili prefiksa (*ballare* > *pobalat*, *izbalat*, *zabalat*) u fazi sekundarne adaptacije.

Pridjevski talijanizmi u standardnom jeziku dobivaju osnovni oblik dodavanjem sufiksa (*concettoso* > *končetozan*, *cantabile* > *kantabilan*), dok u dubrovačkom pridjevski replika nastaje elidiranjem nastavka (*antico* > *antik*, *felice* > *felič*, *generoso* > *dženeroz*). Pridjevski se talijanizmi u dubrovačkom kompariraju kao i domaći pridjevi i upotrebljavaju se atributivno i predikativno.

U ovoj kategoriji postoji i primjer importacije vezanog morfema – radi se o sufiksu za apsolutni superlativ, koji se u dubrovačkom rabi i kod pridjevskih talijanizama (*famoso* > *famozisim*, *pulito* > *pulitisim*) i kod domaćih pridjeva (*ljepisim*, *smješnisim*, *srećnisim*).

Osnovna je razlika između dvaju korpusa u zastupljenosti vrsta riječi. Imenice su najbrojnija kategorija u oba korpusa, no dok je u standardnom jeziku glagolskih i pridjevskih talijanizama vrlo malo, u dubrovačkome je njihov broj izrazito velik. Priložni talijanizmi u standardnom jeziku vrlo su malobrojni i pripadaju isključivo kategoriji načinskih priloga; u dubrovačkom korpusu ima također mjesnih i vremenskih priloga te priloga količine i prosudbe. U dubrovačkome korpusu nalazimo nadalje i nekoliko talijanskih veznika (*anzi*, *eppure*, *pure*, *però*, *tuttavia*, *dunque*, *sicché*) i prijedloga (*contro*, *secondo*), kojih u standardnom jeziku nema, budući da se kod kulturnog posuđivanja preuzimaju samo riječi koje su nositelji sadržaja, a ne funkcije.

U fazi sekundarne adaptacije talijanizmi ulaze u procese tvorbe riječi, pri čemu su procesi derivacije vrlo produktivni u oba korpusa. Od denominalnih izvedenica najčešći su deminutivi (standardni jezik: *barca* > I *barka* > II *barčica*, *balcone* > I *balkon* > II *balkončić*; dubrovački govor: *finestra* > I *funjestra* > II *funjestrice*, *boccone* > I *bokun* > II *bokunić*, *libro* > I *libar* > II *libarce*). Česti su i oblici za ženski rod (*violinista* > I *violinist* > II *violinistica*, *pianista* > I *pijanist* > II *pijanistica*; *caporale* > I *kapural* > II *kapuralica*). Primjera slaganja zanemarivo je malo.

4.3. Semantička razina. Razlike između dvaju tipova posuđivanja osobito dolaze do izražaja na semantičkoj razini. Većina talijanizama u standardnom hrvatskom, naime, stručni su termini s područja glazbe (*allegro*, *moderato*, *bravura*, *maestro*), umjetnosti (*akvamarin* < *acquamarina*, *akvarel* < *acquarello*, *pastel* < *pastello*), književnosti (*končeto* < *concetto*, *novella* < *novella*, *sonnet* < *sonetto*), bankarstva i trgovine (*banka* < *banca*, *kapara* < *caparra*, *storno*, *valuta*) itd.

U dubrovačkome korpusu, s druge strane, postoji izrazito velik broj posuđenica koje označavaju apstraktne pojmove, osjećaje, stanja duha, mentalne sposobnosti, karakterne osobine, interpersonalne odnose i sl. (*dizgrazia* < *disgrazia*, *dženerozitat* < *generosità*, *džentileca* < *gentilezza*, *džudicio* < *giudizio*, *efet* < *effetto* *fortuna* < *fortuna*, *imadžinacijun* < *immaginazione*, *koradž* < *coraggio*, *kuriozitat* < *curiosità*, *libertat* < *libertà*, *malicija* < *malizia*, *manjifičenca* < *magnificenza*, *modestija* < *modestia*, *nečesitat* < *necessità*, *nobiltat* < *nobiltà*, *onestat* < *onestà*, *opinion* < *opinione*, *pacijenca* < *pazienza*, *pensijer* < *pensiero*, *sapijenca* < *sapienza*, *sinčeritat* < *sincerità*, *speranca* < *speranza*, *voluntad* < *volontà*). Slijede talijanizmi vezani uz predmete za svakodnevnu uporabu, stanovanje (*banak* < *banco*, *bokara* < *boccale*, *botilja* < *bottiglia*, *desak* < *desco*, *džardin* < *giardino*, *funjestra* < *finestra*, *kamara* < *camera*, *korta* < *corte*, *skala* < *scala*, *skatula* < *scatola*, *tavolin* < *tavolino*), te hranu i piće (*cukar* < *ven. zucaro*, *larad* < *lardo*, *makarun* < *makarone*, *malvasija* < *malvasia*, *menestra* < *minestra*, *pandišpanja* < *pandispagna*, *rafijuli* < *ravioli*) itd. Ovdje treba spomenuti i manju skupinu imenskih talijanizama koji označavaju vrijeme (*etad* < *età*, *kvarat* < *quarto*, *setemana* < *settimana*, *stadžion* < *stagione*, *ura* < *ora*), obiteljske odnose (*kasata* < *casata*, *dešendencija* < *discendenza*, *matrimonij* < *matrimonio*, *neput*, *neputa*, *nepučica* < *nepote*, *parentijera* < *parentela*), dijelove tijela i osjetila (*červeo* < *cervello*, *faca* < *faccia*, *korap* < *corpo*, *mustaći* < *mustachio*, *pančica* < *pancia*, *škina* < *schiena*, *ventrig* < *ventricolo*), budući da djelomično pripadaju tzv. jezičnoj jezgri za koju se obično smatra da je zatvorena prema aloglotskim utjecajima.

Tip posuđenica određuje i specifičnosti do kojih dolazi tijekom procesa semantičke adaptacije. U fazi primarne adaptacije, naime, dolazi do suženja broja i polja značenja ili se nultom semantičkom ekstenzijom zadržava jednak broj značenja modela (Filipović, 1986: 161). Pri tome možemo vidjeti da se u korpusu standardnog hrvatskog preuzima znatno manji broj značenja modela nego u dubrovačkom korpusu. Naime, kada se radi o stručnim terminima, uglavnom se preuzima jedno, ili manji broj značenja modela, dok se kod apstraktnih imenica iz dubrovačkog korpusa značenja posuđenica uglavnom podudaraju sa značenjima hrvatskih ekvivalenata te im broj može biti vrlo visok: tako je, npr. riječ *libertat* 'sloboda' preuzeta sa svih svojih 6 značenja koliko ih je navedeno u Zingarellijevu rječniku (Zingarelli: 1995). Do suženja značenjskog polja u standardnom jeziku često dolazi zahvaljujući velikoj skupini glazbenih termina koji se rabe samo u tom kontekstu: *adagio* 'polako', *giocososo* 'šaljivo' (u glazbi). Neka su suženja značenja u polju vezana uz kulturno-povijesni kontekst. Tako je značenje tal. *Intendenza* > *Intendanca* 'upravno tijelo' suženo na 'ured bečkog dvorskog vijeća osnovan 1754. u Trstu za upravljanje tzv. Austrijskim primorjem (Akvileja, Trst, Rijeka, Bakar, Kraljevica, Senj, Pag)'; T. *venturiero* < *venturin* znači 'pustolov', dok se u hrvatskom rabi u značenju 'mletački podanik koji je prebjegao ili protjeran na austrijski teritorij i pridružio se uskocima radi pljačke'.

U fazi sekundarne adaptacije značenje nekih posuđenica se proširuje pod utjecajem faktora kao što su metonimija, metafora, elipsa, pučka etimologija itd.

(metonimija: *faccia* > *face* 'osoba' (*pars pro toto*); metafora: *bura u čaši vode* (< *bora*); *lavina događaja* (< *lavina*); elipsa: *pikolo* < *flauto piccolo*), i pejorizacija (*animo* 'hrabrost' > *animo* 'drskost' – dubrovački govor).

Ista posudnica katkada ima različita značenja u standardnom hrvatskom i dubrovačkom. Tako *aria* u standardnom hrvatskom znači 'napjev', a u dubrovačkome 'zrak'; *kredit* znači 'zajam', a u dubrovačkom 'povjerenje'. Katkada postoje razlike kako u značenju, tako i u obliku posudnica nastalih od istog modela. Tako je *fiasco* > *fijasko* u standardni hrvatski preuzet samo u figurativnom značenju 'veliki neuspjeh', dok je u dubrovački u obliku *fijasak* ili *fijašak* preuzet u prvobitnom značenju 'pletena boca'. Možemo vidjeti da su u dubrovačkom često preuzeta osnovna, a u standardnom hrvatskom izvedena i figurativna značenja.

Tijekom analize adaptacije talijanizama na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini uspoređivali smo standardni i dubrovački korpus, u kojima posudnice mogu biti dio kompetencije jednojezičnih govornika. S druge strane, preduvjet za dublje sintaktičke utjecaje i prebacivanje kodova je dvojezičnost, te sam takve fenomene mogla obraditi samo na temelju dubrovačkih izvora.

4.4. Sintaktička razina. Sintaktički se utjecaji ogledaju u uporabi različitih prijedložnih konstrukcija prema talijanskom modelu (*uzrok od* < *causa di*, *vrsta od* < *specie di*; *kontenat od* < *contenuto di*, *siguran od* < *sicuro di*, *govoriti od* < *parlare di*, *imat stimu od* < *aver stima di*, *bojat se od* < *aver paura di*, *bit od akorda* > *essere d'accordo*), te redu riječi (npr. *Ja te sam razumio* < *Io ti ho capito*).

4.5. Tekstualna razina. Prebacivanje kodova. Primjeri prebacivanja kodova u dubrovačkom korpusu izrazito su brojni. Strukturalno, prebacivanje kodova može biti unutarrečenično, medurečenično ili se može raditi o prebacivanju fiksnih fraza ili uzrečica. Budući da su sintaktička ograničenja za fiksne fraze najmanja, one se mogu lako uključiti u iskaz na drugome jeziku bez narušavanja sintaktičkih pravila. Do medurečeničnog prebacivanja dolazi na granici između odvojenih rečenica, između glavne i zavisne rečenice, te između nezavisnih rečenica. Taj tip prebacivanja zahtijeva viši stupanj poznavanja obaju jezika jer dijelovi iskaza moraju biti u skladu s pravilima uključenih jezika. Najveće se sintaktičke poteškoće javljaju kod unutarrečeničnog prebacivanja do kojega dolazi unutar granica iste rečenice. U našem korpusu ima velik broj primjera svih navedenih tipova:

4.5.1. Prebacivanje fiksnih fraza

Fabricio. *Tanto meglio!* Doleti, o ljubavi svakolika, iz moga srca u ovi jezik (...) (Fotetz, 1967: 75)

Fabricio: *Questo è troppo!* Jedna mladica od vaše vrsti gubi se u litri kobasic! (Ibid: 76)

Per carità, ćaće, ti ne imaš uzroka za tužit se (...) (Deanović, 1973: 97)

4.5.2. Međurečenično prebacivanje kodova

Č: O de vi, gospari? *Tempo da vedersi*. Što smo se nješto odalečili? L: Odalečili, siku-ro odalečili, a što ćemo gubit vrijeme zaludu bez koristi! Č: *Guardate che ingratitudine, anzi che temerità, che insolenza!* (Fotez, 1967: 281)

4.5.3. Unutarrečenično prebacivanje kodova

Sostenjam da se ima rijet »figura«, a ne »forma od klobuka«, zašto jes ova diferenca među formom i figurom, to jes *che la forma e disposizione esteriore dei corpi animati, e la figura e disposizione esteriore dei corpi inanimati*; i pokli klobuk è *un corpo inanimato*, ima se rijet »figura« a ne »forma od klobuka«. Tako je, *ignorante che siete ecco, come bisogna parlare, e questo sono termini espressi d'Aristotile nel capitolo delle qualità* (Denović, 1972: 217)

4.5.4. Preliminarni zaključci. Do prebacivanja kodova može doći na mjestu svih sintaktičkih funkcija: između subjekta i predikata, predikata i objekta, predikata i priložnih oznaka, imenice i atributa, apozicije itd., no najčešće je na mjestima koja su relativno periferna (npr. priložne oznake i vokativ). U većini naših primjera hrvatski ima ulogu jezika matrice, koji određuje morfosintaktički okvir prebacivanja kodova i izvor je sistemskih morfema, dok talijanski funkcionira kao umetnuti jezik. Konstituente umetnutog jezika u skladu su s talijanskim sintaktičkim pravilima, kao što su konstituente jezika matrice u skladu s hrvatskim, no treba primijetiti znatan utjecaj talijanske sintakse u nekim hrvatskim konstrukcijama. Primjećujemo nadalje da unutar jezika matrice postoji velik broj talijanizama, dok hrvatskih posuđenica u talijanskom, kao umetnutom jeziku, nema.

Sa sociolingvističkog gledišta, prebacivanje kodova reflektira funkcije uključenih jezika u promatranim razdobljima, dok su pragmatički aspekti vezani uz pojedinačnu komunikacijsku epizodu. Funkcije i sociolingvističko značenje prebacivanja kodova vezani su uz parametre kao što su društveni status, obrazovanje, rod, te opreku grad/selo. Važnu su ulogu pri određivanju dvojezične kompetencije imali društveni status i obrazovanje: obrazovani pripadnici viših slojeva, koji su se u pravilu školovali u Italiji, posjedovali su visok stupanj dvojezične kompetencije, koja se širila s vrha prema dnu društvene ljestvice. Tako možemo vidjeti da su najsloženiji oblici unutarrečeničnog prebacivanja kodova svojstveni isključivo obrazovanim pripadnicima viših slojeva. No, i pripadnici nižih slojeva rabili su velik broj talijanizama u svakodnevnom govoru, upuštajući se katkada i u prebacivanje kodova, pri čemu dominiraju jednostavniji oblici kao što je umetanje fiksni fraza i uzrečica. U tom se slučaju javlja problem razlikovanja između prebacivanja kodova i jezičnog posuđivanja, pri čemu je jedan od osnovnih kriterija razlikovanja frekvencija. Uz obrazovanje i društveni status, varijabla koju također treba uzeti u obzir je spol. U promatranome razdoblju, naime, muškarci su bili kompetentniji dvojezični govornici od žena zbog čestih vanjskih kontakata i boljeg obrazovanja. Ženin je svijet uglavnom bio ograničen na kuću i obitelj. Treba napomenuti da je određeni broj žena iz viših slojeva bio dvojezičan (ponekad i trojezičan), no u pravilu su žene govorile samo hrvatski i time imale ulogu čuvarica materinskog jezika. Nadalje, dvoje-

zičnost govornika bila je znak pripadnosti specifičnoj urbanoj kulturi, u opreci prema ruralnoj sredini koja je bila jednojezična.

Određujući funkcije hrvatskoga u odnosu prema talijanskome, može se reći da je hrvatski u promatranom razdoblju uglavnom bio jezik kuće i obitelji, dakle jezik solidarnosti, dok je talijanski imao mnoge osobine jezika autoriteta i moći, premda ta podjela nije uvijek bila stroga. Talijanski je, nadalje, imao funkciju jezika obrazovanja i kulture, te jezika administracije, koje je postepeno preuzeo od latinskoga.

U mojemu korpusu, tematsko prebacivanje kodova vezano je uz domene kao što su znanost, administracija, obrazovanje itd., dok je situacijsko uvjetovano mjestom, sugovornikom i sl. Prebacivanje kodova ima važnu ulogu u interpersonalnoj komunikaciji, te se često javlja u uzvicima, kao što su s jedne strane ohrabrenja, poticanja, zaklinjanja, želje i izrazi nježnosti, ali i prijetnje, uvrede i psovke.

Funkcije prebacivanja kodova mogu uključivati ponavljanje, citiranje, igru riječi, formule obraćanja, prilagodavanje sugovorniku, komentar itd. Dijakronijski, tipovi prebacivanja kodova koji zahtijevaju najniži stupanj dvojezične kompetencije javljaju se najranije i zadržavaju najduže. Pragmatički se aspekti mijenjaju usporedno s promjenom sociolingvističke situacije. U Dubrovniku je ta situacija bila stoljećima razmjerno stabilna. U dvadesetom je stoljeću došlo do postepenog nestajanja talijanskog iz svakodnevne uporabe i rasta prestiža hrvatskog koji preuzima sve sociolingvističke domene i funkcije.

6. Zaključak. Na temelju usporedbe između kulturnog i intimnog/temelnog posuđivanja, mogla bih reći da primijenjena teorijska osnova i metodologija pristupa analizi adaptacije talijanizama u standardnom hrvatskom može dati zadovoljavajući uvid u navedenu problematiku u okvirima kulturnog posuđivanja. No, kod intimnog posuđivanja, međujezični su utjecaji mnogo dublji te zahvaćaju područja kao što je morfosintaksa, frazeologija, transfer značenja, sinonimija itd. te zahtijevaju razradu posebnih metodoloških principa i pristupa.

Izvori

- Anić, Vladimir, Goldstein, Ivo (1999), *Rječnik stranih riječi*. – Zagreb: Novi Liber.
- Boerio, Giuseppe (1867), *Dizionario del Dialetto Veneziano*. – Terza edizione aumentata e corretta. – Venezia: Reale tipografia di Giovanni Cecchini editore.
- Deanović, Mirko (1972), *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija* / priredio M. Deanović. Zagreb: HAZU, vol. 1.
- Deanović, Mirko (1973), *Dubrovačke preradbe Molièreovih komedija* / priredio M. Deanović. Zagreb: HAZU, vol. 2.
- Držić, Marin (1979), *Djela* / priredio Frano Čale. – Zagreb: Liber, 1979.
- Fotez, Marko (1967), *Komedije XVII i XVIII stoljeća* / priredio M. Fotez. – Zagreb: Zora; Matica hrvatska. – (Pet stoljeća hrvatske književnosti)
- Klaić, Bratoljub (1981), *Rječnik stranih riječi: tuđice i posuđenice*. – Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Vojnović, Ivo (1918), *Dubrovačka trilogija*. – 4. izd. – Osijek: Knjižare Radoslava Bačića.
- Zingarelli, Nicola (1995), *Vocabolario della lingua italiana* / a cura di Miro Dogniotti; Luigi Rosiello. – 12. ed.

Literatura

- Badurina, Natka (1997), *Hrvatska / Italija: stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti* / ur. Natka Badurina. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo, Malić, Dragica, Pavešić, Slavko, Peti, Mirko, Zečević, Vesna, Znika, Marija (1995), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 683 str.
- Bartoli, Matteo (1942), Dalmatico e albano-romanico: reliquie romaniche nel croato e nell'albanese. *Italia e Croazia*. Roma: Reale Accademia d'Italia: 109–185.
- Bidwell, Charles (1967), Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A Case Study of Languages in Contact. *General Linguistics* 7: 13–30.
- Bloomfield, Leonard (1970), *Language*, London: George Allen & Unwin.
- Braudel, Fernand (1997), *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* Zagreb: Biblioteka Historia.
- Budmani, Petar (1883), Dubrovački dijalekat, kako se sada govori. *Rad JAZU*, vol. LXV: str. 155–179.
- Cabanes, Pierre (2001): *Histoire de l'Adriatique* / Pierre Cabanes; Olivier Chaline; Bernard Doumerc; Alain Ducellier; Michel Sivignon; préface de Jacques le Goff. Paris: Éditions du Seuil.
- Cessi, Roberto (1942), Venezia e i Croati. *Italia e Croazia*. Roma: Reale Accademia d'Italia, 313–377.
- Courtenay, Jan Baudouin de (1988), O mešanoj prirodni svih jezika, u: *Lingvistički spisi* /preveo i priredio Predrag Piper. – Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada. – (Biblioteka »Anthropos«), str. 94–106.
- Deanović, Mirko (1966/7), Stratificazione lessicale sulle coste orientali dell'Adriatico. *Bollettino dell'Atlante linguistico Mediterraneo* 8–9, str. 167–171.
- Deanović, Mirko (1972–3), Prestiti neolatini nella parlata di Ragusa nel Settecento. *Studia Romanica et Anglicana Zagrabiensia* 33–36, str. 679–694.
- Doria, Mario (1989), Dalmatico a) Storia linguistica interna, b) Storia linguistica esterna. *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)* / hrsg. Holtus, Günter; Metzeltin, Michael; Christian Schmitt. Bd. 3: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart: Rumänisch, Dalmatisch/Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, str. 522–536.
- Filipović, Rudolf (1986), *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti; Školska knjiga. – (Djela JAZU; Razred za filološke znanosti; knj. 59).
- Filipović, Rudolf (1990 a), *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje* / Rudolf Filipović. – Zagreb: JAZU; Školska knjiga. – (Djela JAZU; Razred za filološke znanosti; knj. 70)
- Filipović, Rudolf (ed.) (1990 b), *Languages in Contact: Proceedings of the Symposium 16.1. of the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, Zagreb, July 25–27, 1988* / ed. Rudolf Filipović; Maja Bratanić. – Zagreb: Institute of Linguistics.
- Fishman, Joshua A. (ed.) (1986), *The Fergusonian Impact: In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of His 65th Birthday* / ed. Joshua A. Fishman; Andrée Tabouret-Keller, Michael Clyne; B. Krishnamurti; Mohamed Abdulaziz. – Berlin. New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter. – (Contributions to the sociology of language; 42). – Vol. 2: *Sociolinguistics and the sociology of language*.
- Folena, G. (1968–70), Introduzione al veneziano »de là da mar«, *Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo* 10–12, str. 331–376.
- Foretić, Vinko (1980), *Povijest Dubrovnika*. I–II, Zagreb: Nakladni zavod MH.

- Gerersdorfer, Vera (1979), Romanizmi u dubrovačkom govoru. *Zadarska revija* vol. XXVIII, no. 1, str. 1–21.
- Gerersdorfer, Vera (1979–80): Romanizmi u dramama Iva Vojnovića. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 19, str. 61–75.
- Gumperz, John (1982), *Discourse Strategies*. – Cambridge: Cambridge University Press.
- Gusmani, Roberto (1995), *Itinerari linguistici* / a cura di Raffaella Bombi; Guido Cifoletti, Sara Fedalto, et al. – Alessandria: Edizioni dell’Orso.
- Hoffer, Bates L. (1996), Borrowing, in: *Forschungsansätze der Kontaktlinguistik*, M. Gresl (edd), vol. I, Berlin; New York, str. 541–549.
- Hyrkkänen, Jukka (1973), *Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts: Die italienischen Lehnwörter im Sprachgebrauch der dalmatinischen Kroaten im Licht der kroatischen Renaissance-Literatur*. Helsinki.
- Jakić-Cestarić, Vesna (1972), Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 19, str. 99–165.
- Jakić-Cestarić, Vesna (1974), Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja XII. stoljeća, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 21, str. 291–337.
- Jakić-Cestarić, Vesna (1977), Zadarska ženska osobna imena u XIII. stoljeću – odraz i rezultanta prethodnih simbiotskih procesa u gradu i porijekla novijih doseljenika, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 24, str. 143–225.
- Jernej, Josip (1956), Sugli italianismi penetrati nel serbo-croato negli ultimi cento anni, *Studia Romanica*, no. 1, str. 54–82.
- Katičić, Radoslav (1998): *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kristeva, Julija (1989), *Language, the Unknown: an Initiation into Linguistics* / Julija Kristeva; translated by Anne M. Mencke. – New York: Columbia University Press. – (European Perspectives: a series of the Columbia University Press).
- Metzeltin, Michele (1992), La Dalmazia e l’Istria. *L’Italiano nelle regioni: lingua nazionale e identità regionali* / a cura di Francesco Bruni. Torino: UTET, str. 316–335.
- Muljačić, Žarko (2000), *Das Dalmatische: Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag. – (Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte; 10).
- Myers-Scotton, Carol (1993), *Social Motivations For Codeswitching: Evidence from Africa*. – Oxford: Clarendon Press. – (Oxford Studies in Language Contact).
- Myers-Scotton, Carol (1997), *Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching*. Oxford: Clarendon Press.
- Myers-Scotton, Carol & John Okeju (1973), Neighbors and lexical borrowing, *Language*, vol. 49, no. 4, str. 871–889.
- Raukar, Tomislav (1997), *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Romaine, Suzanne (1989), *Bilingualism*. – Oxford: Basil Blackwell.
- Schuchardt, Hugo (1971), *Slavo-deutsches und Slavo-italienisches*. – München: Wilhelm Fink Verlag.
- Skok, Petar (1950), *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima: toponomastička ispitivanja*. I–II, Zagreb: Jadranski institut JAZU.
- Sočanac, Lelija (2001), *Talijanizmi u hrvatskome književnom jeziku: doktorska disertacija*. – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Stulli, Bernard (1989), *Povijest Dubrovačke Republike*. Zagreb; Dubrovnik: Arhiv Hrvatske.
- Stulli, Bernard (2001), *Studije iz povijesti Dubrovnika*. Zagreb: Konzor.
- Tagliavini, Carlo (1942), Sugli elementi italiani del croato. *Italia e Croazia*. Roma: Reale Accademia d’Italia, str. 377–454.

- Tesch, Gerd (1978), *Linguale Interferenz: Teoretische, terminologische und methodische Grundfragen zu ihrer Erforschung*. – Tübingen: TBL Verlag Gunter Narr. – (Tübinger Beiträge zur Linguistik; 105)
- Thomason, Sarah Grey; Terrence Kaufman (1991), *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley; Los Angeles; Oxford: University of California Press, 1991.
- Trummer, Manfred, S. (1998): Südosteuropäische Sprachen und Romanisch, *Lexicon der Romanistischen Linguistik* / Hrsgb. Günter Holtus; Michael Metzeltin; Christian Schmitt. Bd. VII: *Kontakt, Migration und Kunstsprachen. Kontrastivität, Klassifikation und Typologie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, str. 134–184.
- Vinja, Vojmir (1967), Le grec et le dalmate. *Zeitschrift für Balkanologie* Jahrgang V, Heft 2: 204–223.
- Vinja, Vojmir (1994), Opreka grad vs. selo u prihvaćanju aloglotskih leksičkih elemenata. *Folia Onomastica Croatica* 3: 133–141.
- Weinreich, Uriel (1968), *Languages in Contact: Findings and Problems* / Uriel Weinreich; with a preface by Andre Martinet. – The Hague; Paris: Mouton.

Italian loan words in Croatian

The author outlines the history of language contacts between Croatian and Italian, focusing on the difference between cultural and intimate borrowing. The analyses are based on the corpus of Italian loanwords in standard Croatian and in Ragusan plays between the sixteenth and the turn of the twentieth centuries. Characteristics of adaptation of Italian loanwords on the phonological, morphological and semantic levels are presented, along with syntactical and sociolinguistic aspects of code-switching between Croatian and Italian.

Ključne riječi: talijanizmi, posudenice, adaptacija posudenica, prebacivanje kodova (lingvistika), hrvatski jezik, dubrovačka književnost

Key words: Italian loan words, loan words, adaptation of loans, code-switching (linguistics), Croatian, Ragusan literature